

Daendels' getemperde ambities

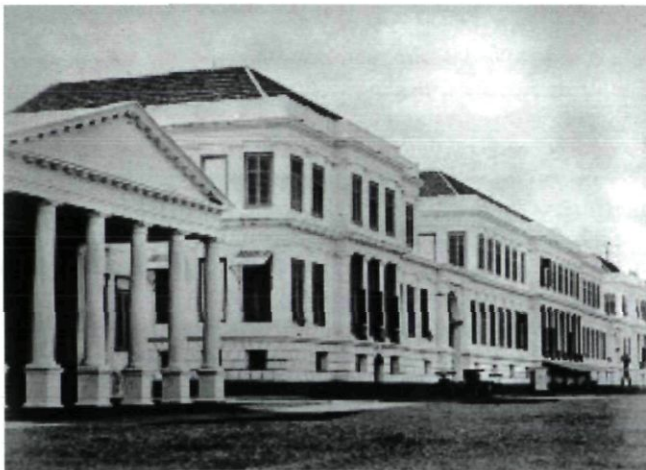
Een architectuurhistorische analyse van het 'Gouvernements Hôtel' in Weltevreden (het huidige Jakarta)¹

Mireille van Reenen

Inleiding

In literatuur werd veelal laatsdunkend gesproken over architectuur uit de negentiende eeuw. De architect zoals wij die vandaag kennen is echter een relatief jong verschijnsel. Het was in de negentiende eeuw zeer gebruikelijk dat bouwmeesters of ingenieurs van 'de waterstaat' aan het hoofd stonden van bouwprojecten, wat paste in een eeuwenoude traditie. Blijkbaar wilden de nieuwe architecten uit de twintigste eeuw zich afzetten tegen hun minder 'professionele' en 'academische' voorgangers, door middel van het verhuizen van de negentiende-eeuwse (waterstaats)architectuur. In dit artikel wordt getracht om aan de hand van een negentiende-eeuws gebouw aan te tonen dat een functionalistisch-materialistische verklaring van de negentiende-eeuwse architectuur geen recht doet aan de rijkdom en complexiteit van toen gebouwde constructies.

Het hier te bespreken gebouw (afb. 1 en 2) werd in opdracht van gouverneur-generaal Herman Willem Daendels (1762-1818) gebouwd in het huidige Jakarta, Indonesië, en moest zijn nieuwe gouverneursresidentie worden. Ondanks tijden

Afb. 1. Het Gouvernements Hôtel in 1875-1885, met aan de linkerzijde de façade van het Hooggerechtshof. Beide gebouwen domineren ook tegenwoordig de oostzijde van het Lapangan Banteng in het centrum van Jakarta (KIT, inv.no. 0000 3747)

Afb. 2. Voorzijde van het Gouvernements Hôtel met de monumenten van Waterloo en Coen (ca. 1895). Het gebouw heeft een driedelige opzet, een lage begane grond met daarboven twee hoge bouwlagen en een relatief laag dak (KITLV, inv.no. 2726)

van financiële krapte verrees aan de toenmalige Paradeplaats (sinds 1828 Waterlooplein en tegenwoordig Lapangan Banteng in Jakarta pusat) een imposant gebouw met paleis-allure. De circa 150 meter brede façade was van ongekeerde grootte, zowel voor de Javanen als voor de aanwezige Nederlanders en andere buitenlanders. Het Gouvernements Hôtel, zoals de residentie destijds werd genoemd, wordt tegenwoordig gebruikt door het Ministerie van Financiën (Departemen Keuangan) en staat op de Indonesische Monumentenlijst.² Vanaf augustus 2004 hebben het Nederlandse PAC (Passchier Architects and Consultants) en het Indonesische PDA (Pusat Dokumentasi Arsitektur) samengewerkt aan een internationaal project om het Gouvernements Hôtel te onderzoeken en te documenteren.³

Een nieuwe residentie voor gouverneur-generaal Daendels

Daendels (afb. 3) werd op 28 januari 1807 door koning Lodewijk Napoleon van het Koninkrijk Holland⁴ benoemd tot gouverneur-generaal van Indië. Hij werd gepromoveerd tot *Maarschalk van Holland* en ontving privileges die de nieuwe gouverneur haast dictatoriale macht gaven. Hiermee kreeg de carrière van deze ambitieuze patriot een positieve wending.⁵ Tot zijn takenpakket behoorde het reorganiseren van het cha-

Afb. 3. Portret van Herman Willem Daendels, geschilderd door Charles Howard Hodges (1764-1873), het schilderij maakt deel uit van de collectie van het Rijksmuseum in Amsterdam. (Paul van 't Veer, Daendels. Maarschalk van Holland, Bussum 1983)

otische corrupte post-VOC systeem (sinds 1800 was de status van deze overzeese gebieden veranderd van handelspost in kolonie)⁶, het verdedigen van Java tegen een dreigende Engelse inval⁷, maar ook het verbeteren van de gezondheidssituatie van Batavia, toenmalige hoofdstad van het Hollandse imperium in 'de Oost'.

Daendels verlichte ideeën, gecombineerd met een voorkeur voor reorganisatie naar analogie van het centraal geregeerde Frankrijk en zijn opvliegende karakter veroorzaakten diverse botsingen met de conservatieve leden uit de Raad van Indië. Door zijn gebrek aan tact en zijn bruto optreden ontstonden er conflicten met de lokale vorsten, die meestal slechts beëindigd konden worden met geweld van Nederlandse zijde. Daendels is vooral beroemd vanwege de aanleg van de Grote Postweg. De route liep van Anjer op West-Java naar Banyuwangi op Oost-Java en moest de transportmogelijkheden voor het leger vergroten. In mei 1811 moest een gedesillusioneerde Daendels het gouverneurschap overdragen aan J.W. Janssens. Zijn laatste jaren bracht hij door als gouverneur-generaal van Goudkust, de kleinste Nederlandse kolonie.⁸

Bij Daendels' aankomst op Java was Batavia reeds decennialang een moerasachtig gebied waar malaria en cholera heersten. Het verhaal gaat dat een vulkaanuitbarsting gevolgd werd door een aardbeving in 1699 die een zandbank voor de monding van de rivier Ciliwung veroorzaakte, waardoor de kana-

len en grachten zich met modder vulden en niet meer doorspoelden. De constructie van forten rondom de stadsmuren van het in 1619 door Jan Pietersz. Coen gestichte Batavia maakten de *Ommelanden* veiliger, waardoor het sinds ca. 1730 mogelijk was om richting het binnenland te trekken.⁹ Sinds de regering van G.W. van Imhoff (1743-1750) bezaten de gouverneurs-generaal een residentie in Buitenzorg (het huidige Bogor), circa 60 kilometer ten zuiden van Batavia. Jacob Mossel (1750-1761) liet een tweede residentie bouwen op het gebied *Weltevreden* ten zuiden van Batavia.¹⁰ Het werd een weelderig landhuis bestaande uit een hoofdgebouw met een twee verdiepingen hoge barokke schijngewel met zijvleugels van één bouwlaag. Opvolgende gouverneurs-generaal kochten de residentie over van hun voorganger.¹¹ Omdat het militaire kamp *Meester Cornelis* te ver van Batavia verwijderd was, werd de tuin van Weltevreden vanaf 1797 gebruikt voor artillerie-opslag, officierswoningen, een militair hospitaal en andere militaire doeleinden.

Volgens goed gebruik kocht Daendels Weltevreden bij zijn aankomst op Java in 1808. Hij gaf echter de voorkeur aan een verblijf in Buitenzorg. De schijnfaçade van Weltevreden was reeds gesloopt in 1802 en de funderingen schenen verzwakt te zijn. Op 26 februari 1809 beschrijft Daendels de Raad van Indië zijn wens tot de bouw van een nieuwe gouvernementsresidentie op Weltevreden. Hierbij geeft hij de volgende motivatie:

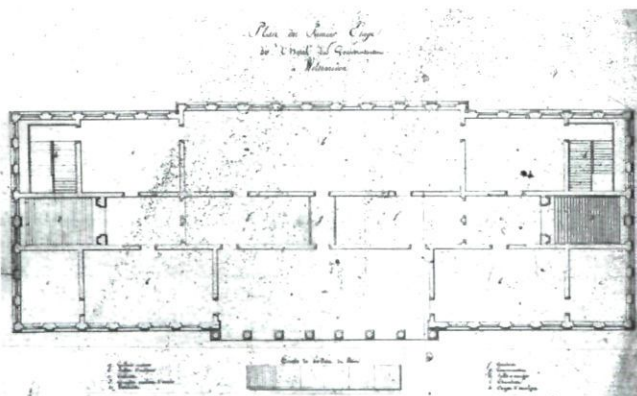
Na de verlaten van het Kasteel van Batavia, welke de plaatselijke ongezondheid aldaar, reeds lang geraden, en eindelijk onvermijdelijk gemaakt heeft, is het terstond een point van deliberatie bij mij genoodent waar ter plaats een Convenabel gebouw geschikt voor het Gouvernement Generaal van Indië wederom zouden kunnen worden geextrueert. De voormalige Residentie van den Gouverneur Generaal op Wel te Vreden is, wel is waar, ten deze opzichte, in den beginne bij mij in aanmerking gekomen, dan bij nadere overweging heb ik ingezien dat op het terrein aldaar geene gelegenheid te vinden is tot de plaatsing van een gebouw, 't welke aan de waardigheid van het Gouvernement Generaal zoude voegen. Een veel geschikter lokaal biedt zich daartoe aan, in het ruime plein aan de oostzijde van het Campement Weltevreden, waar ter plaatse ik U Hoog Edelheden, mits dien voorstel, den gebouw van het aanstaande Gouvernements Hôtel te decreteren, navolgens zodanige plans en teekeningen als ik de eer zal hebben U Hoog Edelheden nader voor te dragen.¹²

De kosten moesten gedekt worden met de verkoop van het oude huis en de tuin van Weltevreden en met de verkoop van de *bazaar*. Het voorstel werd aangenomen door de Raad in haar bijeenkomst van 7 maart 1809. In zijn meer dan 1000 pagina's tellende apologie *Staat der Nederlandsche Oostindische Bezittingen onder het bestuur van den gouverneur-generaal Herman Willem Daendels, ridder, luitenant-generaal, etc. in de jaren 1808-1811*¹³ licht Daendels toe dat het gebouw op Weltevreden door termieten was ondermijnd en niet bewoonbaar gemaakt kon worden. Bij terugkomst in Nederland wilde hij kennelijk nogmaals zijn keuze verdedigen.

Daendels wilde graag dat de constructies van de funderingen startten voor aanvang van het regenseizoen en er moest dus haast worden gemaakt. Daendels heeft ongetwijfeld invloed gehad op het ontwerp, dat op naam kwam van genie-officier J.C. Schultze en 's lands architect voor 's lands en 's stads civiele gebouwen J. Jongkind. Het gebouw kreeg enorme afmetingen: drie bouwlagen, bestaande uit een hoofdgebouw met zijvleugels (hoofdgebouw 242 x 84 voet; zijvleugels elk 80 x 84 voet), met elkaar verbonden door poorten (36 voet breed).¹⁴ Achtergebouwen zouden kantoren, bedienden, paardenstallen en koetsen huisvesten.

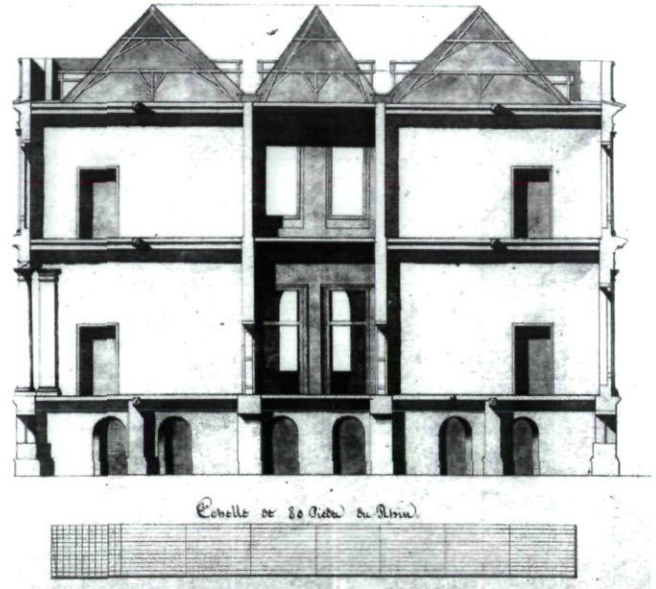
Een ongedateerde tekening (afb. 4) getiteld 'Plan van de eerste verdieping van het groote Gouvernements Gebouw op Weltevreden' sluit aan bij bovengenoemde opzet. De tekening toont onder andere een opvallend vooruitstekende risaliet aan de voorzijde van de *piano nobile* van het hoofdgebouw en een duidelijke doorgang van voorzaal naar achterzaal. Het risaliet bevat een dubbele rij zuilen met trappen op de hoeken, waardoor het geheel lijkt op een groots bordes via waar men de grote voorzaal zou kunnen betreden vanaf de Paradeplaats. Andere tekeningen van het gebouw tonen een gelijke opzet, maar met een subtieler risaliet zonder trappen – hierin zijn echter de kolommen gehandhaafd die een open voorzijde mogelijk maken, zoals een set tekeningen gedateerd op 29 juni 1810 toont (wanneer men reeds een jaar bezig is met constructiewerkzaamheden). De begeleidende tekst betitelt deze ruimte als 'voorgaanderij'. De verschillende tekeningen laten daarnaast de spanning zien tussen enerzijds de wens om een lange open gang te realiseren met aan weerszijden kamers en anderzijds het verlangen om een grote monumentale doorgang te creëren van voorzaal naar achterzaal. Details die op de tekeningen zichtbaar zijn, zoals bijvoorbeeld de zuilen die de entreetrap flankeren, zijn ook daadwerkelijk terug te vinden in het huidige gebouw.

Een ongedateerde dwarsdoorsnede, getiteld 'Coupe des plans

Afb. 4. Tekening getiteld 'Plan van de eerste verdieping van het groote Gouvernements Gebouw op Weltevreden', ongedateerd. Opvallend is de diepe risaliet met open galerij aan de voorzijde van het hoofdgebouw (Arsip Nasional Republik Indonesia (ANRI), De Haan, inv.no. H59)

Coupe des Plans
de l'Hôtel du Gouvernement
Sur la ligne A-B

Afb. 5. Tekening getiteld 'Coupe des plans de l'hôtel du Gouvernement sur la ligne A-B' (dwarsdoorsnede van het Gouvernements Hôtel te Weltevreden)', ongedateerd. De tekening maakt deel uit van een set, samen met een plattegrond van de *piano nobile* en een plattegrond van de tweede verdieping (Nationaal Archief (NA), 4.VELH, inv.no. 455)

de l'hôtel du Gouvernement sur la ligne A-B' (afb. 5), toont dat het gebouw ook in verticale zin groots is opgezet. Uit deze doorsnede blijkt dat men een gebouw wilde construeren van drie bouwlagen¹⁵, met een lage onderste bouwlaag (rustiek genoemd) met daarboven een *piano nobile* van grote hoogte als belangrijkste representatieve ruimte, afgesloten met een laatste bouwlaag en een dak bestaande uit een driedelig zadeldak met balustrade.

Daendels' bouwwoede beperkte zich niet tot de bouw van deze nieuwe residentie. Onder het voorwendsel van het verbeteren van de gezondheidssituatie in Batavia liet hij talloze gebouwen slopen – waarschijnlijk is het geen toeval dat dit alle gebouwen zijn die in hoge mate het afgesloten VOC-tijdperk symboliseren, zoals de stadsmuren, het Kasteel en de Hollandse Kerk (waarin nota bene volgens de overlevering Jan Pietersz. Coen, de stichter van Batavia, begraven lag). Vrijgekomen materialen werden gebruikt voor de bouw van de nieuwe gouverneursresidentie: een nieuw tijdperk was aangebroken. Naast de vele sloopwerkzaamheden gaf Daendels ook opdracht voor de bouw

van een nieuw sociëteitsgebouw, De Harmonie, halverwege Batavia en Weltevreden. Hiermee wilde hij stimuleren dat men de ongezonde oude stad zou verlaten en zich meer zou richten op het binnenland, dat mede door Daendels veilig was geworden en in ontginning genomen was.

Afrekeningen en contracten tonen globaal de aard van het bouwwezen in het negentiende eeuwse Batavia: men maakte gebruik van Chinese aannemers, die op hun beurt gevangenen als arbeiders konden inzetten. Ook tonen zij het recyclen van bouwmaterialen uit gesloopte werken aan.¹⁶ Tevens kan men een idee krijgen van de omvang van het werk: in juni 1809 werkte Tjung See, één van de ingehuurde Chinese aannemers, met 438 timmerlieden en metselaars aan de funderingen, in november 1809 was dit aantal afgenomen tot 126.¹⁷

Van residentie naar *kantor palès*

Daendels heeft zijn residentie niet voltooid zien worden. Hij werd teruggeroepen en opgevolgd door gouverneur-generaal J.W. Janssens in mei 1811. Diens prioriteiten lagen bij het weerhouden van een Engelse inval. Tevergeefs, want van september 1811 tot augustus 1816 voerden Thomas Stamford Raffles en zijn opvolgers het bevel over Java. Janssens had slechts een *atap* (palmladeren) dak aan laten brengen aan het Gouvernements Hôtel. Pas geruime tijd na het herstel van het Nederlandse regime op Java werd verder gegaan met de bouw. Hieraan herinnert een steen met inscriptie naast de entree van het gebouw: *MDCCCIX – Condidit Daendels, – MDCCCXXVIII – Erexit du Bus* (afb. 6).¹⁸

Gouverneur-generaal Du Bus de Ghisignies (1826-1830) gaf opdracht aan inspecteur van Waterstaat, J. Tromp, om plannen te maken voor voltooiing van het Gouvernements Hôtel. Een chronisch tekort aan financiën leidde tot het voorstel om de voltooiing van het Gouvernements Hôtel te bekostigen met de verkoop van andere overheidsgebouwen. Tegelijkertijd zou men de functie wijzigen van residentie in kantoorgebouw, zodat een reallocatie van de diverse afdelingen in het nieuwe gebouw aan het Waterlooplein mogelijk zou zijn. Tromp plan-

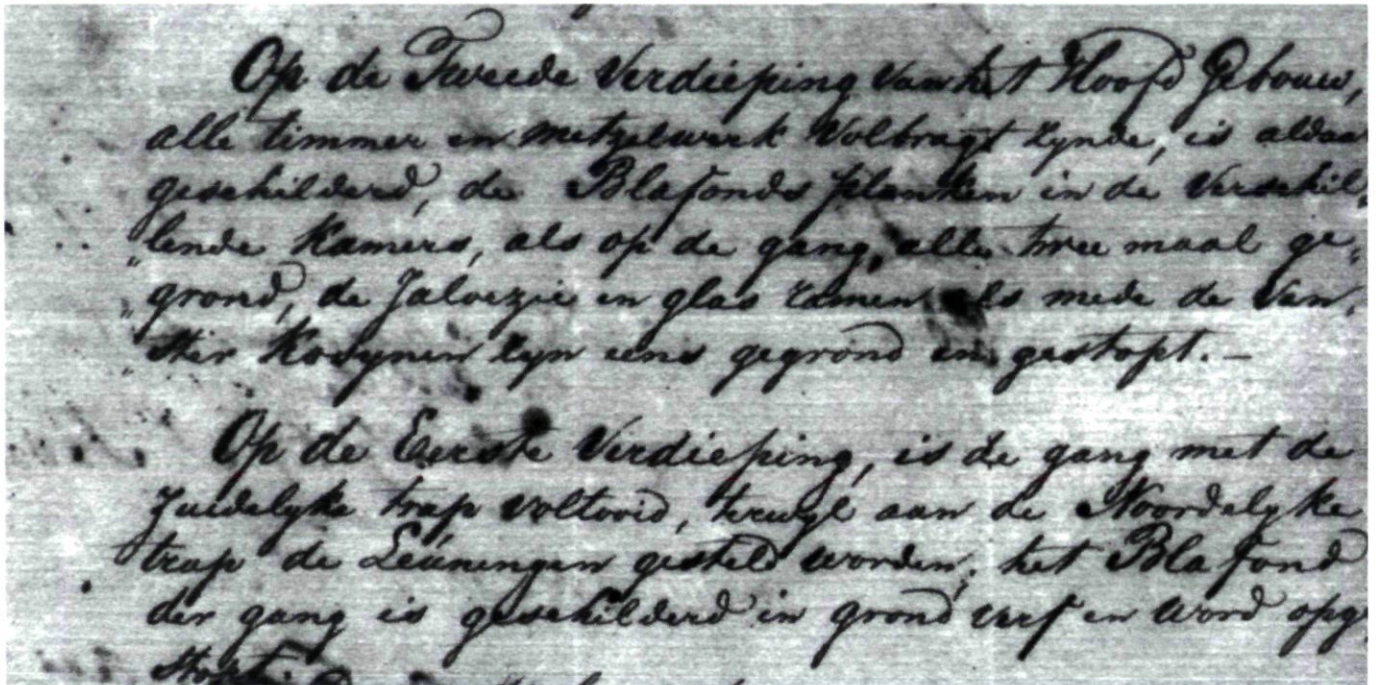
Afb. 6. Ingemetselde steen met inscriptie naast de noordelijke entree, met het opschrift 'MDCCC IX Condidit Daendels, MDCCCXXVIII Erexit Du Bus' (gesticht door Daendels in 1809, voltooid door Du Bus in 1828) (Opname M.J. van Reenen, november 2004)

de voor deze functiewijziging in het hoofdgebouw een grote audiëntiezaal en vergaderzaal voor de *Hooge Regering*, ruimtes voor de *Algemeene Secretarie*, de *Hoofdwacht*, *Provoost* en militaire gevangenis, het *Hoog Gerechthof*, de *Algemeene Rekenkamer* en *Weeskamer*; in de noordvleugel zouden de kantoren van *den Heer Directeur Generaal van Financien*, en *de Directeuren van 's Lands middelen en domeinen en van de daarmede zoo naauw verwante administratie van den Algemeene Ontvanger* geplaatst worden. In de zuidvleugel werden ruimtes gereserveerd voor het *Militaire departement*, *de lands en maleische drukkerij* en het postkantoor.¹⁹ Met deze functiewijziging werd waarschijnlijk ook de façade veranderd: de galerijen aan de voorzijde van hoofdgebouw en zijvleugels werden dichtgezet om zo het aantal bruikbare vierkante meters te vergroten. Dit is tegenwoordig nog zichtbaar aan de verschillende raampartijen in en naast het risaliet (afb. 7 en 8). Het risaliet bevat verdiepinghoge deuren voorzien van een 'frans balkon', geflankeerd door halfronde zuilen. Waarschijnlijk zijn dit de zuilen die destijds onderdeel van de open galerij waren. De vensters naast het risaliet zijn rechthoekig en worden geflankeerd door rechthoekige pilasters. Bouwtekeningen geven helaas geen uitsluitsel over de (ver)bouwperiode van deuren, vensters en pilasters.²⁰

In een resolutie gedateerd op 19 januari 1827 werd akkoord gegaan met de plannen van Tromp. In maart 1827 werd een commissie opgericht, onder leiding van de resident van Batavia, om toe te zien op de voortgang van de werkzaamheden, op de financiën en om de definitieve functionele indeling vast te stellen. Maandelijks rapportages van deze commissie geven inzicht in het verloop van de bouw van eind maart 1827 tot eind augustus 1827 (afb. 9). Volgens deze rapportages kon men, in verband met zware regens, niet eerder dan eind februari starten met de bouw. Het *atap* dak werd verwijderd van het hoofdgebouw, dat vervolgens werd schoongemaakt, terwijl het houtwerk werd gecontroleerd en waar nodig gerepareerd. Aan de zijvleugels was meer werk, daar werden onder

Afb. 7 en 8. De vensters aan de voorzijde van het hoofdgebouw op de piano nobile: een verdiepinghoge kozijn geflankeerd door halfzuilen op het risaliet (links) en een rechthoekig venster geflankeerd door pilasters ter zijde van het risaliet (rechts) (Opname M.J. van Reenen, november 2004)

Afb. 9. Detail uit een verslag dat rapporteert over de voortgang van de bouwwerkzaamheden, geschreven door J. Tromp, gedateerd op 1 september 1827 (ANRI, Algemene Secretarie, BT 13 oktober 1827, no. 9)

andere ook deuropeningen in vensteropeningen veranderd aan het rustiek. Eind juni 1827 was het dak van het hoofdgebouw gereed, het interieur van de *piano nobile* was grotendeels gereed: plafonds waren gepleisterd, trappen waren geplaatst en poortramen in front tusschen de colonnes ingebracht; de poortgebouwen tussen hoofdgebouw en zijvleugels waren gereed en open voor algemeen gebruik. Eind augustus werd de laatste hand gelegd aan het verven van het houtwerk van de bovenste verdieping, de zijvleugels werden voorzien van pannendaken, vensterkozijnen waren geprefabriceerd en zouden spoedig geplaatst worden.²¹

Waarschijnlijk was het werk voltooid in december 1827. Een regeringsstuk gedateerd op 28 december 1827 bepaalde dat verhuizingen van de verschillende departementen naar het nieuwe Gouvernements Hotel plaats moesten vinden tussen 1 en 15 januari 1828.²² In 1828 werden slechts kleine werkzaamheden verricht – enkele hiervan als reactie op klachten van de nieuwe gebruikers. Zo was het bijvoorbeeld nodig om gordijnen aan te brengen nadat personeel had geklaagd dat men ziek werd van het vele licht – of blinde ramen werden juist vervangen door glasramen wegens klachten over gebrek aan licht. Op 25 januari 1828 zou de eerste vergadering van de Raad van Indië in het gebouw gehouden zijn. Reiziger Van de Velde beschrijft het gebouw in zijn jaarverslag (1844-45): “Uiterlijk heeft het paleis een grootsch aanzien; maar het inwendige beantwoordt niet aan de hooge verwachting. In eene der zalen ziet men de levensgrootte beeldenissen van Z.M. den Koning en van al de Gouverneurs, die over Indië den scepter hebben gezwaaid”.²³ Door de jaren heen heeft

het gebouw altijd departementen gehuisvest. Na de Indonesische onafhankelijkheid is het gaan dienen als huisvesting voor het ministerie van financiën. Momenteel maakt het samen met nieuwbouw in de nabije omgeving nog steeds deel uit van dit ministerie.

Weltevreden als het nieuwe centrum

Met de bouw van de gouvernementsresidentie gaf Daendels een grote impuls aan de ontwikkeling van het gebied Weltevreden. Het hart van Weltevreden werd gevormd door de Paradeplaats, in 1828 hernoemd tot Waterlooplein (huidig Lapangan Banteng) en het Koningsplein (huidig Medan Merdeka). De Paradeplaats, waaraan het Gouvernements Hôtel werd gesitueerd, werd spoedig de plek voor de *beau monde* om zich te vertonen in koetsen en te paard en om te luisteren naar de muziek van de militaire kapel. In 1836 werd ten zuiden van het Gouvernements Hôtel de militaire sociëteit Concordia gebouwd, wat de sociale functie van het plein verder versterkte. Van de Velde beschrijft deze scène in 1845: “’s Zondags avonds ziet men er de groote wereld van Batavia onder het genot van militaire muziek vereenigd. Rijke tooisels, edele vier-spanssen, bonte livereijen, doen ons hier eenen kring van grootheid en pracht wedervinden, die men op geen 4000 uren afstands van het beschaafde Europa zou zoeken (afb. 10)”.²⁴

Terwijl het Waterlooplein zich bleef ontwikkelen als militair centrum, werd het nabijgelegen Koningsplein een parkachtige residentie van circa één vierkante kilometer met brede lanen en bomen. Aan het einde van de 19de eeuw was de satelliet

Afb. 10. De beau monde verzamelt zich, in koetsen en te paard, voor het Gouvernements Hôtel om de muziek van de militaire kapel te beluisteren. Rechts van het gebouw bevindt zich reeds de militaire club Concordia (J.J. van Braam, *Vues de Java*, 1842)

Weltevreden door lintbebouwing langs het kanaal Molenvliet verbonden met Batavia, de oude ongezonde stad waar men alleen kwam om te werken. Voor wonen en recreëren was een nieuw centrum gevestigd.²⁵

Tegenwoordig wordt het voormalige Weltevreden aangeduid als Jakarta *pusat*, Jakarta centrum. Hoewel intensiever bebouwd, heeft het voormalige Waterlooplein nog een deel van zijn oorspronkelijke karakter kunnen behouden door de grote hoeveelheid groen die nog aanwezig is aan de voorzijde van het Gouvernements Hôtel. Bovendien is hier sprake van een rijkdom aan historische gebouwen, zoals de kathedraal uit 1901, de schouwburg uit 1820 en de vrijmetselaarsloge uit 1856/58. Direct ten noorden van het Gouvernements Hôtel bevindt zich het Hooggerechtshof uit 1848. Dominante nieuwbouw zijn de moskee Istiqlal en moderne kantoorgebouwen, waaronder enkele van het ministerie van financiën, direct ten zuiden en ten oosten van het Gouvernements Hôtel.

Daendels' hoogmoed?

Het gouvernements hôtel was reeds ten tijde van de bouw een uitzonderlijk gebouw, vanwege de enorme afmetingen en de

duidelijke Europese vormentaal. Aan het begin van de negentiende eeuw kan men in de bouw van landhuizen voor de elite juist een meer Javaniserende trend waarnemen. Terwijl de eerste landhuizen nog bestonden uit twee bouwlagen met overhangend zadeldak, zoals het gebouw Reinier de Klerck (zie de bijdrage van Cor Passchier in dit *Bulletin*), veranderde dit in de loop der jaren in landhuizen met een enkele bouwlaag met grote overhangende daken en galerijen. Deze daken waren geïnspireerd op de zogenaamde *joglo*-daken die waren voorbehouden aan de Javaanse elite.²⁶ Blijkbaar wilde de lokale Bataviase elite van Europese afkomst zich spiegelen aan de Javaanse edelen, maar wilden gouverneur-generaal Daendels en zijn opvolgers hier boven staan door terug te grijpen op puur Europese vormen.

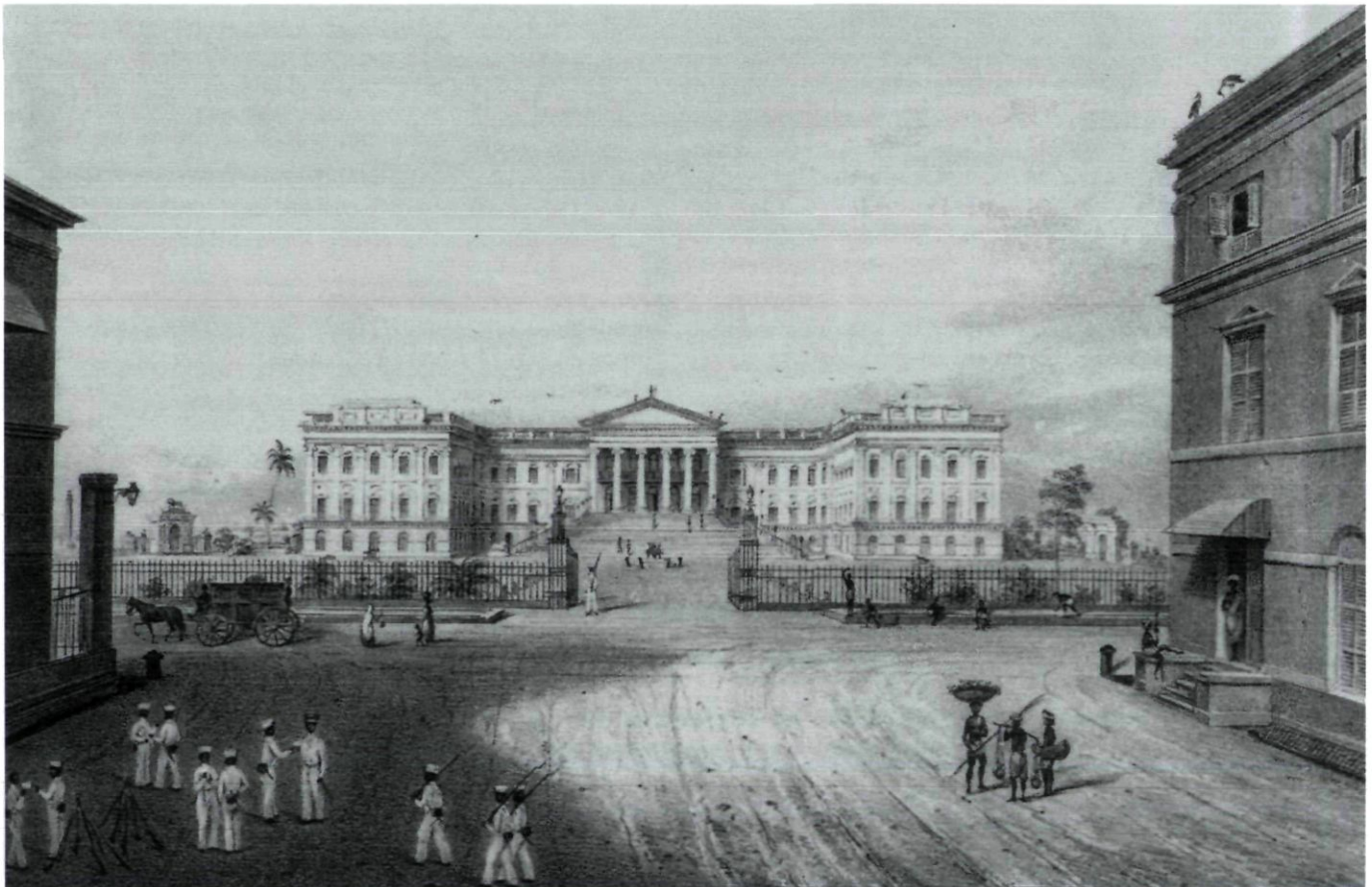
Enkele jaren voor het gouverneurschap van Daendels was de Engelse markies De Wellesley gouverneur-generaal van India. Sinds 1690 was een belangrijke post van de Britse East Indian Company gevestigd in Calcutta. Rond de eeuwwisseling vond ook hier een verschuiving plaats van handel naar imperiale interesse. In 1798 arriveerde De Wellesley in Calcutta, iemand met een sterke persoonlijkheid en grote ambities, die bovendien genoot van een extravagante levensstijl. De Wel-

lesley was, net als Daendels, niet tevreden met zijn 'ambts-woning': het kleine formaat vond hij geen recht doen aan de positie van gouverneur-generaal van India. De Wellesley verordonneerde daarom de sloop van de oude residentie en de erom heen gelegen huizen. Op het aldus gecreëerde plein liet hij onder leiding van kapitein der genie Charles Wyatt een nieuw gebouw construeren, dat officieel werd geopend in januari 1803. Dit nieuwe *Government House* (afb. 11) bestond uit een hoofdgebouw met vier zijvleugels, de noordfaçade van het hoofdgebouw toont een tympaanfront op ionische zuilen; de zuidfaçade een koepel op een halfronde uitbouw met eveneens ionische zuilen. De vier zijvleugels bevatten elk een risaliet met open galerij. Het gebouw bestaat uit drie bouwlagen, waarvan de onderste als rustiek is uitgevoerd, de bovenste bouwlaag wordt bekroond met een lijst. Het gebouw is midden op een groots plein geplaatst om de monumentaliteit te benadrukken. De Wellesley had nooit toestemming gevraagd aan Londen voor de bouw van een dergelijke residentie met geld van de *Company*. Deze extravagantie en zijn weinig zuinige regeerstijl leiden er toe dat hij werd teruggevoerd.²⁷ Mogelijk heeft Daendels kennis gehad van De Wellesley of diens residentie. In ieder geval is er een grote overeenkomst in hun karakter en ambitie. Wellicht verlangde

Daendels naar gelijke status, maar diende het uiteindelijke ontslag van De Wellesley ook als waarschuwing voor de Nederlandse ambitieuze gouverneur-generaal.

Daendels zal actief betrokken zijn geweest bij het ontwerp van zijn residentie. Vernieuwend in de plattegrond van het *Gouvernements Hôtel* van Weltevreden is de toepassing van een centrale gang met aan weerszijden kamers in plaats van het oudere gebruik van enfilades. Maar tegelijkertijd wordt er grotendeels teruggegrepen op elementen die refereren naar bestaande voornamen gebouwen. Bewust zal gekozen zijn voor een opzet van drie verdiepingen, met laag *rustiek* en hoge *piano nobile*. Risalieten met open galerijen en een driedeling in hoofdgebouw en zijvleugels zijn kenmerken van vorstelijke gebouwen, zoals bijvoorbeeld Versailles.

Door het kiezen van locatie, materiaal, afmeting en vorm heeft Daendels duidelijk stelling genomen met de bouw van zijn nieuwe residentie. Maar hij werd niet door iedereen gezien als de leider die Java het nieuwe (koloniale) tijdperk binnenloodde door het stimuleren van de verhuizing zuidwaarts. Archivaris De Haan (1922) durft Daendels zelfs als volgt te beschrijven: *Als zoon der revolutie miste de Maar-*

Afb. 11. Het nieuwe 'Government House' in Calcutta, India, lithograph van Frederick Fiebig, ca. 1845. Duidelijk zichtbaar is de monumentale entree en de opzet van een hoofdgebouw met zijvleugels (J.P. Losty, *Calcutta City of Palaces. A survey of the city in the days of the East Indian Company, 1690-1858*, Londen 1990, fig.79, p 123)

schalk [Daendels] allen eerbied voor het verleden. Voor hem zonk alle grootheid van vroeger in het niet bij die van Napoleon. Herscheppen in modernen geest, sentimentloos, onbekrompen, vooruitziend, wordt de leus. Wat tot dusver aan particulieren werd overgelaten, het afbreken van Oud-Batavia, is thans regeeringszaak. De muren vallen, het Kasteel verdwijnt, de buitenposten worden gesloopt, grachten gedempt, het Koningsplein aangelegd, de Harmonie [de sociëteit, eveneens aangelegd door Daendels en Schultze] en het Paleis [het Gouvernements Hotel] aan de Paradeplaats gebouwd. Bij zijn ontijdig vertrek evenwel is niets af dan het slooperswerk en is de kolonie volkomen geruïneerd. Zoo blijft Batavia jaren liggen, ontluiserd en chaotisch, tot Van der Capellen's [gouverneur-generaal, 1819-1825 na Raffles] heelende hand zich daarover uitstrekt.²⁸

Tot slot, opvallend was de rijkdom aan bewaard archiefmateriaal in zowel Indonesië als Nederland, zowel wat betreft geschreven als getekende bronnen. Dit stemt positief ten aanzien van nieuw onderzoek over wederzijds erfgoed in Indonesië. Daarnaast kan het project 'Gouvernements Hôtel te Weltevreden' een goede aanleiding zijn voor hernieuwde discussie over (her)gebruik van historische gebouwen in tropische landen: een monument dat gebruikt wordt, heeft immers meer overlevingskansen dan een leegstaand gebouw. Tegelijkertijd tonen de aanpassingen aan huidige comfort-eisen (airconditioning, elektriciteit, toiletten met stromend water) en het inbouwen van kleinere ruimtes en nieuwe gangen in het Gouvernements gebouw hoe moeilijk het is om tegemoet te komen aan de eisen van de moderne mens en de wil tot behoud van de originele constructie, zeker in tropische klimaten. Dit gebouw zal zeker een voorbeeldfunctie kunnen vervullen, wanneer hier een goede invulling aan gegeven zal kunnen worden.

Noten

- ¹ Dit artikel is een bewerking van een afstudeerscriptie, getiteld 'Daendels' self-tempered vice-royal ambitions. A comparative architectural analysis of the Government House in Weltevreden (present Departemen Keuangan, Jakarta, Indonesia)', geschreven onder begeleiding van prof.dr. A.J.J. Mekking, prof.dr. D.J. de Vries en C. Passchier aan de Universiteit Leiden. Naast deze personen is dank verschuldigd aan Nadia P. Rinandi, Ria Febriyanti Suryaningsih en Devina S. Raditya voor hun begeleiding in Indonesië.
- ² Het gebouw wordt tegenwoordig aangeduid met de term 'Departemen Keuangan', verwijzend naar de functie als ministerie van financiën. Het is gesitueerd aan Jalan Lapangan Banteng Timur 2 in het centrum van het moderne Jakarta. In dit artikel wordt de naam 'gouvernements hôtel' gebruikt voor de aanduiding van het gebouw dat later ook als 'gouvernements huis', 'Grote Huis', 'Witte Huis', 'kantoor palès' en 'Daendels' paleis' bekend heeft gestaan.
- ³ De auteur heeft in de periode augustus-september 2004 als stagiair van PAC (www.pac-nl.org) in Jakarta meegewerkt aan het (architectuur)historisch onderzoek aan het Gouvernements Hôtel.

Bijzonder rijk was de hoeveelheid informatie die nog aanwezig was in het Arsip Nasional Republik Indonesia (ANRI) in Jakarta; zowel wat betreft geschreven regeringsdocumenten als tekeningen. PDA heeft tevens het naast het Gouvernements Hôtel gelegen Hoogge-rechtshof uit 1848 gedocumenteerd.

- ⁴ In 1795 had een Franse invasie in Nederland de oprichting van de Bataafsche Republiek tot gevolg gehad. Na enkele staatsgrepen waar Daendels bij betrokken was, werd in 1806 het Koninkrijk Holland gesticht onder regering van Lodewijk Napoleon. Ook deze staatsvorm was geen lang leven beschoren en in 1810 werd Nederland ingelijfd bij Frankrijk.
- ⁵ Daendels had diverse prominente posities bekleed in het leger. Tijdens de patriottische coups van 1798 had hij een belangrijke rol gespeeld. Daarvoor had hij in Frankrijk gewerkt aan de uitvoering van een Bataafs departement van Hollandse vluchtelingen. Hoewel zijn carrière in 1800 een dieptepunt leek te hebben bereikt nadat hij door de Fransen van verraad werd verdacht na verlies van een slag in Noord-Holland tijdens een Engels-Russische invasie, zag Daendels zijn kansen ten goede keren met de komst van Lodewijk Napoleon.
- ⁶ Na problemen met o.a. dalende prijzen, corruptie, uitputtende zeeoorlog met de Engelsen, het verlies van de monopoliepositie werd door de Nederlandse overheid besloten om de concessie van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), die op 31 december 1799 afliep, niet te verlengen. Deze voorheen succesvolle organisatie, opgericht in 1602 om ondanks de Tachtigjarige Oorlog met de Spanjaarden toch verzekerd te zijn van overzeese producten en handel, had niet alleen welvaart gebracht, maar ook Nederlandse belangen in overzeese gebieden. Java, één van deze gebieden doen toenemen, veranderde in 1800 van handelspost in een kolonie, met als eerste gouverneur-generaal J. Siberg (1801-1805) en achtereenvolgens A.H. Wiese (1805-1808). Centrum van handel en bestuur op Java was Batavia (het huidige Jakarta), gesticht in 1619 onder leiding van Jan Pietersz. Coen (gouverneur-generaal van 1617 tot 1623).
- ⁷ De Nederlanden waren sinds 1795 in oorlog met de Engelsen. Stadhouder Willem V was gevlucht naar Engeland en in de *Kew Letters* gaf hij hen toestemming om de overzeese Nederlandse gebieden in te nemen. Hierop volgden Engelse invasies in de Kaapkolonie, Ceylon, Malakka en delen van de Molukken. Hoewel er in 1806 en 1807 ook diverse aanvallen werden gepleegd op Java, kon men dit eiland pas na heftig verzet van Daendels opvolger Janssens in 1811 bezetten.
- ⁸ Paul van 't Veer, *Daendels. Maarschalk van Holland*, Bussum 1983.
- ⁹ In 1760 woonden er nog ca. 16.000 inwoners binnen de stadsmuren van Batavia, in 1778 nog 12.000 en in 1790 was dit gehalveerd tot 8.000.
- ¹⁰ Enkele kilometers ten zuiden van Batavia waren rond 1648 enkele stukken land aangekocht door Anthonij Paviljoen. Onder eigendom van Cornelis Chastelein, aan het einde van de zeventiende eeuw, kreeg het gebied de naam *Weltevreden*. Markten die aan het beging van de achttiende eeuw, onder Justinius Vinck, werden gesticht op Weltevreden, zijn nog steeds terug te vinden in het moderne Jakarta (bijvoorbeeld *pasar Tanah Abang*).
- ¹¹ Sinds 1797 werd het zelfs verplicht om de residentie in Weltevreden over te kopen, nadat gouverneur-generaal P.G. van Overstraten slechts in staat was tot aankoop dankzij een lening van de Weeska-

- mer. Hiermee werd Weltevreden een tweede gouvernementsresidentie buiten Batavia, naast Buitenzorg.
- ¹² ANRI [Arsip Nasional Republik Indonesia], Hoge Regering, inv.no. 828, Minuut-generale resoluties 3 maart 1809-28 maart 1809, pp. 159-162; J.A. van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch plakkaatboek, 1602-1811, deel 15, 1808-1809*, Batavia/Den Haag 1896, 544-545.
- ¹³ H.W. Daendels, *Staat der Nederlandsche Oostindische bezittingen, onder het bestuur van den gouverneur-generaal Herman Willem Daendels, ridder, luitenant-generaal, etc. in de jaren 1808-1811*, Den Haag 1897.
- ¹⁴ Hoogstwaarschijnlijk betreft het Rhijnlandsche voeten. Een voet is dan gelijk aan 31,39 cm; twaalf duimen maken één voet en twaalf voeten maken één roede. In het metrisch systeem zouden de afmetingen als volgt worden: hoofdgebouw 76,0 x 26,4 m; poorten 11,3 m breed; zijvleugels 25,1 x 26,4 m (het gebouw heeft dan een totale lengte van ca. 150 m).
- ¹⁵ De term *rustiek* is afkomstig van de originele bronnen, hiermee wordt de lage begane grond aangeduid. Om in gebruik van Nederlands, Engels en Frans verwarring te voorkomen over de aanduiding van de verschillende bouwlagen is ervoor gekozen om de volgende termen te hanteren: *rustiek*, *piano nobile*, *bovenste verdieping/bouwlaag*, *dak*. De term *piano nobile* geeft direct ook de inhoudelijk lading weer van 'belangrijkste verdieping van een voornaam gebouw'.
- ¹⁶ ANRI, Archief Batavia, inv.no. 209a, 'condities en voorwaarden 1808-1809', 13 juni 1809, 'Aanbesteding heijen en opmetselen fundering voor 't nieuwe gouvern. Huis op Weltevreden', 96.
- ¹⁷ ANRI, Archief Batavia: inv.no. 239h, 'Resultaten van verpachte middelen en van uitbestedingen te Batavia, 1809-1811', p. H.
- ¹⁸ De Haan beweert dat slechts een deel van het dak van het hoofdgebouw gereed was en dat de zijvleugels slechts half gereed waren toen Daendels Java verliet. Daendels schrijft in zijn 'Staat der Nederlandse bezittingen...' dat men het gebouw spoedig had kunnen bewonen.
- ¹⁹ ANRI, archief Algemene Secretarie, Res 19 januari 1827 no. 19.
- ²⁰ Helaas was het, i.v.m. aangebrachte voorgezette betimmeringen, niet mogelijk om de ruimtes aan de binnenzijde uitgebreid te onderzoeken.
- ²¹ ANRI, archief Algemene Secretarie, BT 12 mei 1827 no 8 (rapportage t/m eind maart); BT 20 augustus 1827 no 12 (rapportage t/m eind juni); BT 13 oktober 1827 no 9 (rapportage t/m eind augustus).
- ²² ANRI, archief Algemene Secretarie, BT 26 december 1827 no 38.
- ²³ C.W.M. van de Velde, *Gezigten uit Neêrlands Indië, naar de natuur geteekend en beschreven*, Amsterdam 1844-'45, 6-7.
- ²⁴ Ibidem.
- ²⁵ F. de Haan, *Oud Batavia. Gedenkboek*, 2 delen, Batavia 1922; J.R. van Diessen, *Jakarta / Batavia. Het centrum van het Nederlandse Rijk in Azië en zijn cultuurhistorische nalatenschap*, De Bilt 1989; A. Heuken, *Historical Sites of Jakarta*, Jakarta 1982 (2000 herziene editie); J.J. de Vries (red.), *Jaarboek van Batavia en omstreken*, Weltevreden 1927.
- ²⁶ G. Tjahjono (red.), *Indonesian Heritage: Architecture*, Singapore 1998, 110-111.
- ²⁷ J. Barry, *Calcutta illustrated*, Calcutta (ongedateerd); P. Davies, *Splendours of the Raj. British Architecture in India, 1660-1947*, Londen 1985; J.P. Losty, *Calcutta City of Palaces. A survey of the city in the days of the East Indian Company, 1690-1858*, London 1990.
- ²⁸ F. de Haan, *Oud Batavia. Gedenkboek*, Batavia 1922 (deel II), 356.